

LBRIS

We know
books

Diana Radovan

DINCOLO
VIAȚA ÎNTRE VEST ȘI EST

LITERA
București

Editura Litera

tel.: 0374 82 66 35, 021 319 63 90; 031 425 16 19

e-mail: contact@litera.ro

www.litera.ro

Diana Radovan

*Dincolo**Viața între Vest și Est**Eseuri personale și de călătorie despre pierderea
și reconstruirea propriei identități*

Copyright © 2025 Grup Media Litera

pentru ediția în limba română

Toate drepturile rezervate

Editor: Vidrașcu și fiii

Redactor: Cosmin Perța

Corector: Ionel Palade

Copertă: Laurențiu Midvichi

Tehnoredactare și prepress: Ana Vărtosu

Colecția Perspektiv este coordonată de Cosmin Perța.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
RADOVAN, DIANADincolo: viața între Vest și Est: eseuri personale și
de călătorie despre pierderea și reconstruirea propriei
identități / Diana Radovan. - București: Litera, 2025

ISBN 978-630-355-067-1

821.135.1

CUPRINS

Preambul	7
Cronologie geografică inversă pentru facilitarea lecturii	11
Libertate la Bremen	13
Trecutul în ruine în Hamburg	31
Trei ani în Dortmund	37
<i>Unterwegs</i> la Düsseldorf	43
Domul din Köln	49
Cultură în Dresda și Leipzig	55
Dragă prietene	59
Tradiție în Stuttgart și Ulm	63
Pe drum	69
Frankfurt, orașul întâlnirilor cosmopolite	81
München, orașul care (nu) îmi aparține	87
Lengries - natura, dincolo de limbaj	105
Berlinul, o iubire între lumi	109
<i>Made with Time</i>	129
Iarna în Parcul Național Berchtesgaden	133

CRONOLOGIE GEOGRAFICĂ INVERSĂ PENTRU FACILITAREA LECTURII

- 2023–acum:** Kolbermoor (60 km de München și de Lenggries), Bavaria, Germania
- 2021–2023:** Lenggries (60 km de München), Bavaria, Germania
- 2018–2020:** München, Bavaria, Germania
- 2016–2018:** Taufkirchen (10 km de München), Bavaria, Germania
- 2013–2016:** Ulm, Baden-Württemberg, Germania
Din iulie 2025: dublă cetățenie româno-germană
- 2011–2013:** Biberach an der Riß, 40 km de Ulm, Baden-Württemberg, Germania
- Iunie-octombrie 2011:** Timișoara, Timiș, România
- 2009–2011:** Calgary, Alberta, Canada
- 2006–2009:** Dortmund, Nordrhein-Westfalen, Germania
- 2004–2006:** Bremen, Bremen, Germania
- 1982–2004:** Timișoara, Timiș, România

LIBERTATE LA BREMEN

Mai 2023. Respir marea. Marea Nordului. *Nordsee*. Marea nu e aici, dar știu că Weserul, râul care traversează Bremenul, se varsă în ea. Nu poate fi departe, Bremenul este el însuși deja foarte nordic. Până la vărsarea Weserului în mare sunt doar 60 de kilometri. Se aud pescărușii.

E prima oară când realizez că în Bremen e plin de pescăruși țipători. Strigătul lor este peste tot. Revenită aici, mă cuprinde un *feeling* scandinav mai degrabă decât unul bavarez. Vorbesc de Bavaria deoarece ea este *Bundesland*-ul, adică statul federal în care trăiesc acum, în anul 2023, după multe mutări, dintre care prima a fost, în anul 2004, la Bremen.

În martie 2023, visez casa în care am stat în anul al doilea de master în Bremen și, în următoarea dimineață, fără ezitare, îmi iau bilet de avion pentru Bremen pentru luna mai.

Împreună cu Bremerhavenul învecinat, care chiar e un port (*Hafen*) la Marea Nordului, orașul Bremen formează *Bundesland*-ul Bremen. Cel mai mic *Bundesland* din toată Germania, deși din punct de vedere teritorial se află în centrul unui alt *Bundesland*, pe nume *Niedersachsen*. Numele oficial *Freie Hansestadt*

Bremen (în română, Orașul Hanseatic Liber Bremen) evocă apartenența orașului la Liga Hanseatică de la sfârșitul Evului Mediu. Bremenul are o climă oceanică și e rece mai tot anul.

În Bremen am fost prima oară în 2003, la o școală de vară de cromatografie. Tocmai terminasem anul al treilea la Facultatea de Chimie din Timișoara. După treizeci de ore cu autocarul (în care autocar mi-a fost atât de frică că voi vomita nonstop, încât nu mi-am luat cu mine nici un sandvici) și vreo două cu trenul, am ajuns în Bremen noaptea.

Am stat atunci în Bremen două săptămâni, am mâncat multă pâine prăjită, am legat prietenii, dintre care una pe viață, și am luat prânzul zilnic la cantina universității. M-am bucurat enorm de munca zilnică în laborator și de posibilitatea de a reveni într-un viitor apropiat la studii, îmi doream enorm să lucrez în cercetarea științifică în domeniul biochimiei, chiar zi-lumină dacă ar fi fost după mine.

Și da, într-una din zile, era duminică, am luat trenul cu alți participanți de la școala de vară, din România și din Polonia, și am mers împreună la Marea Nordului, la Cuxhaven. Am mâncat morcovi cruzi la pungă, am umblat pe fundul mării dimineața, când malul era ud, dar nu acoperit de apă, iar pământul moale pe care umblam era vizibil până hăt departe și fluxul încă nu urcase. Ne-am mirat de plata necesară pentru a accesa plaja de nisip și am ales să umblăm altundeva pe fundul mării, pe alge. Ne-am mirat de orașul pustiu duminică. Ne-am mirat că așa poate fi marea. Am revenit în Bremen în toamna lui 2004 la

master, mai întâi ca bursieră Erasmus, apoi ca o studentă oarecare. Am rămas aici doi ani ploioși.

Am auzit prima oară de Bremen în copilărie datorită poveștii Muzicanților. *Muzicanții din Bremen* e una dintre primele cărți pe care le-am citit singură de la cap la coadă, alături de *Heidi, fetița munților*. Ambele cărți mi-au influențat mult devenirea, spiritul de inițiativă, cel de aventură, cel critic-analitic care vrea mereu să înțeleagă ce se află de fapt în spatele unui sistem bine stabilit, cum a ajuns acolo, mai are oare sens azi? La laborator, la cursurile practice, în 2004, am întrebat mereu: *De ce?* Eu, singura chimistă din an între biologi. *De ce facem experimentul așa, și nu altfel?*

În Bremen, indiferent de an și de anotimp, Muzicanții sunt peste tot. Sub formă de brelocuri, jucării de pluș, magneți de pus pe frigider sau ciocolată Hachez. Doar berea locală (Becks) nu pare să aibă, cel puțin deocamdată, vreo tangență cu muzicanții din Bremen. Ei există și fizic, sub forma unei statui, în centru, iar cei care ating picioarele frontale ale măgarului se zice că vor avea noroc. Dar picioarele fiind greu accesibile în marea de turiști în căutare de noroc instant, mai nou i se atacă la greu și nasul. Muzicanții m-au dus la Bremen, iar Heidi m-a condus spre viața de acum, la 40 de ani, aproape de Alpii bavarezi și tirolezi.

Dar revenind la Bremen. A doua oară am auzit numele orașului în anul 2000 (tocmai atinsesem majoratul), cu piesa *Libertate la Bremen* de Rainer Werner Fassbinder, jucată de Teatrul Thespis, din care ulterior am făcut parte, patru ani bogați, plini de trăiri și de experiențe de tot felul, în timpul facultății. În *Libertate la Bremen*, este vorba despre crimă, oprimare

și abuz. Despre o femeie cu două laturi bine separate, una puternică și una slabă, într-un timp din devenirea omenirii în care femeile aveau drepturi limitate.

În *Libertate la Bremen*, este vorba despre libertatea temporară și cea relativă pe care personajul principal le obține prin crimele succesive pe care le comite. Pe vremea (anti-)eroinei piesei, femeia avea un statut de obiect sexual, iar alegerea disponibilă femeilor era între a deveni soție sau prostituată. Cam tot prin perioadă în care văd înscenarea trupei Thespis, un bărbat care joacă un rol important în viața mea îmi spune că dacă până la vârsta de douăzeci și cinci de ani nu mă voi căsători, varianta numărul unu pentru mine va fi să fiu nebună, iar a doua, la fel ca pe vremuri.

După mutarea la Bremen am continuat să merg la spectacole de teatru, dar nu și să joc. Am încercat să intru într-o trupă de teatru, dar m-am apropiat doar de o ofertă de a ajuta la cusut costume pentru *Death on the Nile* de Agatha Christie. Am refuzat-o. Am jucat teatru din nou mai târziu, în Ulm, abia după câțiva ani buni în Dortmund (unde mi-am făcut doctoratul în chimie biofizică) și în Calgary, Canada (unde am făcut, vreme de doi ani, un postdoctorat). A fost bine, a fost altfel, a fost teatru în limba germană, a fost *Teatro International*.

Este prima oară când scriu despre ce înseamnă Bremenul pentru mine în română. Este prima oară când călătoresc la Bremen cu avionul și doar cu bagaj de mână. Am scris însă despre Bremen și experiența de emigrant est-european (o categorizare bine ancorată în mintea occidentală, care continuă să mă dispere și acum) în engleză și în germană, an după an. Identitatea

personală rămâne însă fără îndoială și inevitabil subiectul central a tot ceea ce scriu și voi scrie vreodată.

În mai 2023, mă plimb prin orașul vechi din Bremen fără hartă. Pașii știu unde să mă poarte. Nu caut nimic aparte, doar să-mi regăsesc vechile străzi, amintirile, orașul acesta cândva străin, să-l fac pentru câteva zile cu soare (vreme atipică pentru el) al meu. Să-mi însușesc și, poate, să-mi redefinesc, o parte din istoria personală.

Îngusta stradă Böttcher este cunoscută pentru multitudinea de mici magazine, muzee și galerii de artă, restaurante, hoteluri și așa-numitul *Glockenspiel* (Jocul Clopotelor), cu imagini ale pionierilor aviației, la ore fixe din zi. La loc de cinste se află arta Paulei Modersohn-Becker, o importantă reprezentantă a expresionismului timpuriu, care a trăit și a creat într-o perioadă în care femeile nu erau neapărat artiste vizuale.

Toate acestea se întâmplă pe o suprafață incredibil de mică, așa că strada este veșnic inundată de grupuri de turiști de toate vârstele.

Nu departe de această stradă magică se află Domul *St. Petri*, în fața căruia bărbății care au atins vârsta de treizeci de ani fără a avea o parteneră stabilă pot fi adesea văzuți măturându-i treptele. Și, ca să nu se plictisească, li se tot aruncă ceva. Sunt eliberați de acest repetitiv calvar doar atunci când îi alege/sărută o femeie tânără.

Bremenul este un oraș al zborului și dincolo de pionierii aviației din Böttcherstraße. Este orașul unde se fac experimente cu zero gravitație chiar în campusul universitar. Unde se plănuiesc călătoriile în spațiu.

Bremen mai înseamnă inevitabil și: mori de vânt, miros de apă, pești, pescăruși, biciclete.

Die Kaffeemühle, o moară de vânt devenită cafenea, se află în *Waller Park*. Plantele sunt altfel aici, în nord, aproape de mare. Altfel decât cele cu care am crescut. E plin de rododendroni, și nu doar la Grădina Botanică. Dar, cu toate acestea, mai sunt și unele pe care le recunosc: narcisa, liliacul, castanul, magnolia din fața casei unde am stat într-o cameră închiriată în anul al doilea de master.

În mai 2023, pe străzile orașului, nu mă grăbesc, absorb totul cu o încetineală intenționată. Vreau să-mi amintesc tot ce a fost atunci, și bine și rău, lipsa mea de limite de atunci, codependența nesănătoasă, spaima de singurătate, dorința de a fi aleasă (mai puternică decât dorința de a-mi vedea propriile nevoi împlinite). Suprapuse sunt bucuria de viață și forța mea interioară, dominante acum. Sunt locuri unde mă opresc și îmi dau lacrimile, de bucurie mai mult decât de orice altceva. În Bremen, *in my early 20s*, mă bântuie obsesiv un gând și în același timp o spaimă, care iau diferite forme, dar spun același lucru:

Voi fi mereu singură.

Viața mea nu îmi aparține.

Nu mă va iubi niciodată nimeni.

Dincolo de spaima aceasta mare-mare e faptul că mama e grav bolnavă și departe; că nu am bani; că prietenii și relațiile romantice se deteriorează sau nu (mai) sunt ce mi-am dorit și că nu înțeleg de ce, oare e ceva în neregulă cu mine sau cu lumea din jur?; că nu îmi găsesc locul; că nu îmi găsesc limba mea aici și nici pâinea caldă a copilăriei, luată de mama cu mare efort și stat îndelung la coadă dimineața

devreme; că nu mă întreabă nimeni: *Ce mai faci?*; că nu scriu pentru că nu mă pot decide în ce limbă; că nu mai citesc cărți în limba română.

Și totuși, Bremenul este și locul unde încep să îmi dezvolt individualitatea, autonomia și libertatea. Încep să mă autodefinesc cu adevărat. Învăț să-mi iubesc propria companie. Descopăr ce îmi place mie să fac, chiar și așa, cu bani puțini.

Încep să fac poze. Într-un mod aproape obsesiv, ca o încercare, de multe ori eșuată, de a împărtăși experiențele vieții de aici cu cei de *acolo*, de *dincolo*, acel *dincolo* rămas în locul care nu mai pare a fi *acasă*. Încep să explorez locuri singură, nu să stau după alții să ne înțelegem la un program fix. Mă pierd de câteva ori, apoi devine o dependență exploratul pe cont propriu. Devin mai liberă. Încep să mă plimb singură prin natură, cu toate simțurile deschise.

În mai 2023, re trăiesc un amalgam de amintiri aparent solitare. Prima călătorie singură la *Kunsthalle Hamburg*. Arta impresionistă la *Kunsthalle Bremen*. Corul gospel în care devin membră strict din iubirea de muzică. Serile de film independent la universitate. Teatrul pe vapor sau în diverse locuri din oraș. Lunea jazz la subsol, cu școala de muzică.

Mersul în barul *Lila Eule*, care mai există și în 2023. Concerte live pe Stadionul Weser al echipei de fotbal Werder Bremen. Goldfrapp și Depeche Mode. Festivalul medieval din centru. Concertele de orgă vinerea după-amiaza la biserica de lângă Muzicanți. Biblioteca universității, librăriile. Călătoriile repetate la Hannover, Oldenburg, Bremerhaven, Cuxhaven, Worpswede, Lilienthal, Norddeich Mole.